

• ЗАБУТТЮ
НЕ ПІДЛЯГАЄ

БУНТ ПРИРЕЧЕНИХ

ДО 56-ї РІЧНИЦІ ДИКОГО МАРОДЕРСТВА
НЕВИННИХ ЛЮДЕЙ У КІНГРІ

Іван БУРТИК

Сорокденний час однозгідно проголошеної боротьби каторжниками табору Кінгір добігав кінця. Переговори закінчилися, вимоги каторжників 6-денної праці й збільшення харчів - відкинуто. Під наглядом повстанчого комітету, таборяни інтенсивно готувались до оборони.

Свідомі неминучої розправи з владною структурою, каторжники під наглядом новоствореного повстанчого комітету копали проти-танкові рови, в кузнях виробляли пальну зброю, сокири, списи та мечі, а хемісти - вибухівку. Електротехнік Анатолій Кострицький збудував радіо з голосниками для внутрішнього зв'язку та направив старі телефони. В службі безпеки вславився Віталій Скирук, за що після повстання був суджений вдруге. Звільненні жінки з жіночої зони приєдналися до повстанців. З підпільної пошти Софія Корчинська інформувала, що страйки поширилися на інші табори, що радувало повстанців.

Щоб присмирити таборовий бунт, таборова управа спровадила транспорт «зеків», які після невдалої спроби покарання каторжників самі стали доброю допоміжною силою страйкуючим. Крім оборонних приготувань, таборова команда очолена підполковником Ч. Армії Кузнецовим, вела переговори з заступником міністра внутрішніх справ Сергієм Єгоровим та начальником ГУЛАГУ, які закінчились безрезультатно, бо влада не погодилась на жодні концесії.

Для вирішення складного питання: чи прийняти вимоги влади, чи продовжувати страйк і боротьбу? - комітет скликав наради цілого табору, який на той час налічував 20 тисяч 630 осіб, (з того українців було 9 тисяч 300). На диво майже одноголосно всі прийняли рішення продовжувати боротьбу, якщо навіть доведеться заплатити життям за короткотривалу волю.

Не довелося довго чекати, бо в ніч з 26 на 27 червня 1954 року, зібрались колони війська з танками та бульдозерами. Перед атакою політруки звернулись до війська: «В таборі знаходяться збунтовані вороги народу, вороги нашої батьківщини, ви мусите бути безпощадними в покаранню, щоб це знали інші табори». О години 3.30 ранку літаки освітили табір, 7 важких танків і бульдозерів завалили перші мури і вступили на площу, а за ними піхотинці з автоматами. Табір не спав, жіноцтво взялося за руки і загородило танкам дорогу, почалась дика різня, якої в історії немає порівняння. Даремні були сподівання, бо під гусеницями танків трищали жіночі кості, а кому вдалось скочити набік, піхотинці стріляли з обох сторін, так як було наказано знищити «ворогів народу». Танковий герць тривав повних чотири години, для укріття не було місця, танки валили грубі стіни та прикривали захованих людей. Оборонці обезсилили. Один танк попав у пастку, зате солдати з

вежив цільно стріляли всіх, хто держав будь-яку зброю у руках. Смертний танець закінчився о 8 годині ранку. Одних чоловіків вивозили троками у невідоме, а іншим наказали лягати доломлиць та поіменно вибраних стріляли в голову. Бульдозери поквално згортали людські ще живі тіла до глибокого яру та присипали камінням з піском. Ініціаторів страйку і повстання, членів ОУН М. Сороку і Задорожного завезли на дальші тортури до Воркути.

Це вам ще один доказ братньої любови «старшого брата», який віково обманно вкрадася до лагідної душі українця, та, гірше саранчі, нищив і нищить все, що є українське, щоб тільки нажитись його добром. І цей процес продовжується до сьогодні, а ще гірше боляча, коли свої халуї, перебіжчики, запроданці та тушки бувають гіршими чужих. В останніх виборах тільки одна третя населення обрала білоруса та йому подібних, а де ж була решта — плачте очі, щоб ви знали, що купляли.

Чи варто було українським героям Кінгіру та йому подібних, віддати своє життя за волю тих людей, які сьогодні не тільки їх забули, а також нехтують здобутою волею та добровільно пхають шию у ярмо того самого ката.

Не забувайте пророчих слів Шевченка:

**А тим часом перевертні
Нехай підрастають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолудки,
Матір катувати.**

Василь
ОРЛИК

ФІСКАЛЬНИЙ АПАРАТ ГЕТЬМАНЩИНИ

Як відомо, внаслідок Національної революції та Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького постала Українська козацька держава - Гетьманщина, із власним державним апаратом, у тому числі й фінансовим. Найбільші фискальні повноваження зосереджувалися в руках глави держави - гетьмана, котрий видав державними фінансами («військовим скарбом»), установлював і контролював статті доходів та видатків бюджету, призначав чиновників фінансової канцелярії. Саме гетьмани встановлювали різні види податкових платежів або звільняли від них. У другій половині XVII ст., не зважаючи на те, що Гетьманщина перебувала під протек-

1654-1764 рр.

торатом московського царя, українські гетьмани зберігали повну автономію у фінансовій галузі. Навіть наприкінці XVII ст. тоді ще цар - Петро Олексійович, у відповідь на поданий гетьманом Іваном Мазепою фінансовий звіт за 1692 р. писав: «...Не токмо те збори, но и всякие порядки у устройства в малороссийских городех ведает он, гетман...» [1, 177]. Безпосередньо на місцях податкову політику реалізовували полковники та сотники.

На Гетьманщині «стараннями» старшини, яка досить часто службове підвищення розглядала як один із засобів збагачення, податкова система набула гіпертро-

фованого вигляду. Та що гам старшина, коли й гетьмани далеко не з державних міркувань вишукували нові статті оподаткування, як, наприклад, І. Самойлович, який увів «отяготительные монополии на вино, мёд, дёготь и другие предметы, выдумывал разные нововведения для своего обогащения» [2, 323]. Гетьмани І. Мазепа та І. Скоропадський стягували натуральні податі «на гетманську музику и на его кухню со всякого обывателя по пропорции их имущества» [3, 173]. Універсалом 1701 р. Г. Мазепа поширює податкові статті на тих, хто намагався з різних причин уникнути сплати подимного й державних повинностей, шляхом переходу їх у козацькі підсусідки, указуючи: «Подсоседы, которые

свои хати попродавши, в козацких живут, а свои кгрунта маот и оними жкуют, теды такие абы не заслоняючися козацкою обороною, компанейцов кормили и во вшеляких подданских повинностях з громадою конечно тянули» [4, 49]. Загалом, гетьман І. Мазепа узурпував право на видання податкових універсалів, яке відповідно до Коломацьких статей обмежувалося радою старшин, крім того він самовільно встановлював розмір торговельних мит та звільнення від них [5, 27].

Певні спроби впорядкування податкової політики в козацькій Україні належали гетьману в екзилі П. Орлику. Так, зокрема, в розділі IX-ому «Пактів і Конституції Війська Запорозького»,

відомих в історіографії як Конституція Пилипа Орлика, пропонувалося розділити державну скарбницю і приватний скарб гетьмана, усунути полковників та інших можновладців від збору податей та розподілу видатків шляхом побудови системи фінансових органів на чолі з Генеральним скарбником. У підпорядкуванні останнього мали перебувати обрані в кожному з полків по два присяжні Скарбники, затверджені спільною ухвалою козацтва та посполитих [6, 32]. Окрім цього розділ 10-ий Пактів зобов'язував гетьмана «пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладали надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог» [6, 32]. Аналізуючи цю політико-правову пам'ятку, не можна залишити поза увагою й соціально спрямованого підходу законодавця до стягнення податей, відображеного в розділі XI, згідно з положеннями якого «вдови козаків, їхні дружини та діти-сироти, козацькі господарства і (господарства) жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, не притягатимуться до жодних обов'язкових для простого люду загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків» [6, 33]. Проте, на жаль, дані фінансово-правові норми залишилися лише на рівні політико-правових ідей і не мали реальної імплементації в життя Гетьманщини, на теренах якої навіть після обрання нового гетьмана, І. Скоропадського, продовжувалася недолуга фискальна політика його попередників.

Гетьманський приклад наслідували нижчі за рангом українські можновладці: полковники, сотники та ін. Наприклад, у містечках Городянської, Любецької, Ропської та Седнівської сотень Чернігівському полку полковники самовільно встановили митниці, «де збирали на свою користь мито з імпортованих або експортованих товарів, розміром 2 коп. з підводи» [3, 171]. За свідченнями стольника Протасова, який перебував при гетьманові І.

Скоропадському, в «Малороссии самые последние чиновники добывают себе богатство от налогов, грабежа и винной продажи. Ежели кого определил гетман сотником, хотя из самых беднейших людей или слуг своих, то через один или два года явятся у него двор, шинки, грунты, мельницы и всякие стада и домовые пожитки» [7, 424].

Досліджуючи Українську козацьку державу, академік В.А. Смолій зазначає, що вона з її республіканською, демократичною формою правління була позбавлена перспектив розвитку «у складі абсолютистської монархічної Росії... Нові державні інститути рано чи пізно повинні були розчинитися в загальноімперських органах управління... Наступні (після 1654р.) десятиріччя працювали проти Української держави. Йшов поступовий, але невблаганний процес втрати нею своїх етнічних рис, ліквідації окремих, а згодом цілих суспільних інститутів» [8].

Першим масштабним інкорпораційним заходом уряду Російської імперії стало запровадження 1722 р. Малоросійської колегії [9-10], на яку відповідно до царської інструкції поряд з іншими адміністративними функціями покладалася й фискальні («денежные и хлебные сборы собирать в доходы государевы» [11, 616]). Петро І, обгрунтовуючи своє безцеремонне втручання у фінансові справи Гетьманщини, зазначав, що з її населення «многие непотребные сборы чинены» [12, 12]. Таке твердження російського імператора не було голосливим. Дійсно, фінансова система Гетьманщини в першій чверті XVIII ст. перебувала в незадовільному стані, а «фискальна справа була однією з найгірше впорядкованих галузей державного управління» [13, 511]. Коли президент Малоросійської колегії Вельямінов на початку серпня 1722 р. зажадав від наказного гетьмана П. Полуботка детальної інформації з питань оподаткування населення Гетьманщини, то останній не спро-

мігся дати чіткої відповіді, а посилання російського урядовця на «статті» Б.Хмельницького, що передбачали податкові надходження з України до російської скарбниці, взагалі заскочили його зненацька [13, 511]. Такий стан справ дав змогу бригадирові Вельямінову прибрати до рук фінанси краю. Йому Петро І указував «оставить в Малой России из прежних сборов следующая: записные от казаков, и от казаков же что медь сытят, с возов за пропускные квиты, от приезжих за место, с продажи лошадей и прочей скотины, с привозного всякого хлеба (кроме с продажного хлеба пошлины) с мещанских и с посполитых людей их работных; також и с тех которые беретса смотря по пожиткам; мазепшина с посполитых людей, празничное от казаков и мужиков, с подсоседков казачих и мужицких, от резницких камор что збиралось сала, от бобылей неимеющих грунтов, с пеших людей с хат стацею с посполитых и сподсоседков конных и пеших, с казаков с каждого двора...» [12, 12].

Внаслідок цілеспрямованих дій керівництва Малоросійської колегії щодо реформування патріархальної фінансової системи Гетьманщини та залучення її матеріальних ресурсів до загальноімперської казни запроваджується податкова служба, підпорядкована російській адміністрації, ліквідується імунітет козацької старшини та духовних власників і поширюються на козацтво податкові статті посполитства [14, 148]. Оподаткування козацької старшини у 1724р. збільшило на 21% (8814руб.) надходження до російського бюджету [14, 144]. Основними статтями оподаткування населення Гетьманщини Малоросійською колегією в 1722-1724 рр. були покупне і скатне, медова десятина, показанщина, тютюнова десятина, збори з млинарства, з мостів і перевозів, з броварів, помірне від вина й меду та ін. В цілому податків в Україні Малоросійською колегією було зібрано 1722р. 45 тис. руб.

готівкою й 17 тис. руб. натуурою, 1723 р. - 86 тис. руб. готівкою й 27 тис. руб. натуурою, 1724 р. - 141 тис. руб. готівкою й 40 тис. руб. натуурою [15, 122]. За підрахунками професора В.М. Мордвінцева, загалом козацтво й посполиті в 1824 р. забезпечували імперії 57,5% грошових надходжень та 75% хлібних [16, 7]. Окрім того, на утримання російських військ на теренах Гетьманщини майже всі верстви українського населення, за винятком козацтва, обкладалися спеціальними зборами - «порціями» і «раціями».

Після смерті Петра І фінансова політика уряду Російської імперії в Україні-Гетьманщині дещо пом'якшується. Відповідно до рішення Верховної таємної ради від 11 лютого 1726р. податки з населення Лівобережжя належало знову збирати до військового скарбу, а не в царську казну. Як не парадоксально, але факт залишається фактом, що українські інтереси у Верховній таємній раді боронив давній ворог козацьких «вольностей» О.Д. Меншиков, в якого склалася досить напружені стосунки з президентом Малоросійської колегії через оподаткування українських маєтностей «світлішого князя»*. Щоправда, вже 21 липня стягнення податків на користь російського уряду поновлюється, але після утворення повновладдя Д. Меншикова Рада приймає постанову від 12 травня, відповідно до якої «... всякие доходы, положенные со определения колегии по доношении генерал-майора Вельямінова вновь, те оставить вовсе и впредь с них не збирать». Того ж року скасовується Малоросійська колегія та відновлюється інститут гетьманства. Податковий тиск на Гетьманщину дещо послаблюється, про що неодноразово декларується у різноманітних імператорських нормативних актах: іменному указі від 12 травня 1727 р., грамоті від 25 липня 1727 р., указі від 16 липня 1728 р. та ін. В документах наказувалося, аби з населення Ук-

* З українських маєтностей О. Меншикова 1724 р. було зібрано податків на загальну суму 2344руб. 83 коп., за 10 місяців 1725 р. - 928 руб. 83 коп. і за 3 місяці 1726 р. - 253 руб. 10коп. [14, 144].

раїни «доходы... денежные и хлебные собирать те, которые надлежат по пунктах гетмана Богдана Хмельницкого и которые собирают при бытности бывших потом гетманов, а которые всякие доходы положены с определения коллегии по доношениям генерал-майора Вельяминова вновь, те оставит все и впредь с них не собирать» [17, 105-106]. В імператорському указі від 10 липня 1728р. наголошувалося, щоб старшина й інші урядовці «казаков и посполства накладов и взятков на себя и ни на кого отнюдь не брали, и ни какого питья и протчего своего и ничего на них не накладывали, и денег за оное не правила и не вымогали... рядовым казакам и посполству налог обид и тягости отнюдь не чинили» [12, 43] та наводився приклад зловживання владою гадяцького полковника Г.Милорадовича, який давав «казакам собственное свое вино и пиво для продажи, и за куфу* вина берет по тритцати четыре рубли, а за куфу пива по три рубли» [12, 43]. Для запобігання фінансовим зловживанням козацької старшини в цьому документі не лише повідомлялося про виклик згаданого полковника для проведення слідства, а й наказувалося ознайомити зі змістом указу старшину («роздать каждому по листу с росписками, чтобы в предь неведением о сём никто не отговаривался» [12, 43]). 1728 р. новообраний гетьман Д. Апостол під час поїздки до Москви на коронацію Петра II отримує «Решительные пункты», сьомий із яких регламентував організацію фінансового управління в Лівобережній Україні. На підставі цього документа з населення Гетьманщини до військового скарбу, який мав бути відділеним від особистих коштів гетьмана, мали стягувати чітко визначені податки та збори: «собирают только с промыслов, а именно: покуховное и скатное, с продажи вина в шинки, и в отвоз в великороссийские города, да из дегтю так же покуховное и скатное, с винокуранных казанов; а со

пчел и за табачную десятину, кроме козаков, в ярмарки, в торги, с купецких людей с продажным товаром, и с хлеба мерки, с мостов, с перевозов, и с гребель с проезжающих людей, с откупных разных статей, с ратушных сел годовой платеж, и за живность» [11, 628-629]. За гетьманства Д. Апостола для контролю за українськими фінансами вводиться посада генерального підскарбья, який очолював Генеральну скарбову канцелярію.

1730 р. згідно з царським указом створюється «Канцелярія конфіскації», чиновникам якої наказувалося у своєму підпорядкуванні «иметь все описаные за вины и за доимки и за штрафы и выморочныя заводы, земли, дворы, заводы, лавки и всякия пожитки...» [19, 258]. Влада вимагала створення реєстру зазначеного типу маєтностей, адже внаслідок таких дій у соціальній структурі селянства Гетьманщини й Слобожанщини з'являється незначна група «відписних посполитих», котрі після втрати свого можновладдя «состояли свободными без всякого в казну платежа» [19, 258].

Після смерті Д. Апостола 1734р. російська імператриця Анна Іоанівна вводить в Україні Правління гетьманського уряду. Відповідно до царської інструкції з населення Гетьманщини й надалі мали стягуватися податки, визначені Петром II, до військового скарбу стягувалися й податки на посаду гетьмана, яка на цей час була скасована, «доходы ж, которые собирались гетману на булаву и на кухню, и прочие, кои ему приходилось по гетманству, собирать до избрания нового гетмана, по прежнему определенным к тому особливым сборщикам, и те доходы держать особливо, и ни на какие расходы без именованного нашего императорского величества указу не издерживать» [11, 647]. Цікаво, що для обрання нового гетьмана ніхто й не думав давати дозвіл, проте кошти на його утримання й надалі справно стягувалися.

У 40-х роках XVIII ст. із українських селян «збирали податки на утримання консистентів (російського війська) та інші «общенародные нужды» грошима, вівсом і пшеницею» [4, 41]. Цілком правомірною в історіографії є теза про те, що «спеціальним завданням правління було скомпрометувати гетьманську владу, звинуватити її у надмірних податках та інших тягарях» [20, 289], але твердження авторів академічного курсу «Історії держави і права України» про те, що існуючі тоді фіскальні зобов'язання населення «насправді поклав на українців царат» [20, 289], на нашу думку, не зовсім відповідають історичним реаліям. Скажімо, у поданні сотників Чернігівського полку до імператриці Єлизавети від 1744 р., за гетьмана Д. Апостола, вказується: «изобретен збор денег из самих козаков, который збор показан на старшинах полковые и сотенные и на канцелярские служители и на канцелларские жь потребности, а з мужиков, которых болшим числом имеетя, и таковыя их дела в канцелляриях всегда отправляются, ничего не собирается, затем, что владельцы мужиков своих зачитили и все тяжести мужичие на козаков свалили» [21, 11-12]. Скаржники підкреслювали, що раніше оподатковувалися лише міщани та посполиті, а козацтво «токмо едину службу государственную ведали». Різке зменшення кількості козаків унаслідок закабалення частини їх старшиною призвело до значного посилення фіскального тиску на тих, хто зберіг козацький статус, «ныне оной зборъ, которого спрежде сего не бывало произийшоел ежегодно, с иного козака до осми гривен и более». Сотники вказували, що зібрані кошти начебто для канцелярських потреб, проте «сумма неведомо куда употребляется, ибо много с тех, на коих дача с той суммы определена, и в комплекте не состояя, и определенных на них денги неведомо где деваются».

Наступ царату на фінан-

сову автономію Гетьманщини тривав і за відносно лояльної до України імператриці Єлизавети, перші роки правління якої були позначені послабленням фіскального тиску на населення Лівобережжя. Так, зокрема на грудневу 1741 р. вимогу Єлизавети Петрівни Сенат розробив план заходів щодо полегшення оподаткування в Гетьманщині й Слобожанщині та відшкодування збитків, котрі були завдані цим регіонам унаслідок перебування на їх території російських військ. Цей план декларував значні полегшення для населення щодо військових постойів, урегульовував проблему подорожніх і прогонних коштів, а також фуражу для армійських коней, прощалися 30 тис. руб. податкових недоїмок малоросійської старшини й духовенства за торгові промисли та особистий борг гетьмана Д. Апостола - 9864 руб., до генерального військового скарбу [22, 80]. Під час відновлення в Україні гетьманства й затвердження на цю посаду К.Г. Розумовського в іменному указі наголошувалося, що «в Малой России зборы собирать и употреблять по прежнему малороссийским не только правам, но и обыкновениям» [23, 92]. Проте 1754р. імператриця Єлизавета зобов'язує уряд гетьмана К. Розумовського подавати точні відомості про прибутки й видатки українського скарбу. Окрім того за поданням Сенату цариця повеліла українські внутрішні мита - «індукту» й «евекту». скасувати, й «учредить по всей малороссийской границе портовые таможи, в которых собирать пошлину по тарифу и внутреннюю в казну Государеву» [23, 84]. Внаслідок таких інкорпораційних заходів у Гетьманщині зменшується база оподаткування, й, відповідно, її бюджет недоотримує значної суми коштів, хоча вноситься певне пом'якшення податкового тиску на жителів Лівобережжя.

В історіографії існують різні трактування питання митних кордонів з Росією, а особливо їх ліквідації уря-

* Куфа (кух, кухва) - німецька міра об'єму рідини дорівнювала 30 квартам, приблизно 4,5 літра [18,639].

дом Єлизавети Петрівни, проте, аналізуючи цю проблему, необхідно враховувати, що ліквідація митних зборів на кордоні Росії й Гетьманщини, як указує український учений В. Горобець, «збігалася із скасуванням внутрішніх тарифів загалом в Російській імперії, відкриттям банків тощо, що за задумом ініціаторів економічних перетворень повинно було просувати вперед «государственный интерес», заснований на західних ідеях» [1, 235]. Таким чином, митна політика стає першою складовою фінансовою, котру російська влада не лише підпорядкувала собі, але й уніфікувала відповідно до загальноімперської, законодавчо започаткувавши остаточне поглинання української фінансової

системи. Ці заходи російського уряду призводять до значних політичних наслідків у взаєминах імперського й гетьманського урядів, адже скасування української автономії стає повністю контрольована царом, а її наповнення значно зменшується. «Збіднення військового скарбу привело до того, що центральний уряд був змушений навіть на утримання гетьманського уряду виділяти бюджетні асигнування з імперської казни, зрозуміло, вимагаючи від Глухова жорсткої звітності з приводу використання цих коштів... Владні прерогативи реставрованого в 1750р. інституту гетьманства перетворили його на звичайного чиновника Російської імперії» [1, 235].

Тяжкий стан російських фінансів у другій половині XVIII ст. стимулював експансіоністську політику самодержавства щодо нових територіальних надбань та використання їхніх ресурсів, у тому числі й фінансових. Більш жорстким до України, ніж у попередників, був курс імператриці Катерини II. За її правління ліквідується інститут гетьманства, на українських теренах за російським зразком створюються Новоросійська, Малоросійська й Слобідсько-Українська губернії, а фінансова система Лівобережної України об'єднується з російською, фінанси українських губерній долучаються до загальноімперських, вводяться нові статті оподаткування. У результаті наступу російського царизму на ав-

тономію України та введення губернського адміністративно-територіального поділу замість полково-сотенного, відповідно до «Учреждения о губерниях» 1775 р. в Лівобережній Україні протягом 1782 — 1783 рр. з'являються спеціальні фінансові установи — казенні палати, а після уніфікації адміністративно-територіального устрою українських земель відповідно до російських у 70 — 80-х роках XVIII ст. ключовими фігурами на місцях стають губернатори. Вони несли особисту відповідальність за своєчасне надходження податей і ліквідацію недоїмок, отож, від успіхів чи невдач на цьому поприщі залежало службове благополуччя цих чиновників.

ПРИМІТКИ:

1. Цит. за: **Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П.** Українські проекти в Російській імперії. - К.: Наукова думка, 2004. - 503 с.

2. **Костомаров Н. И.** Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей. - Кн. II. - Вып.4-5. - М.: Книга, 1991.-538 с.

3. **Борисенко В. Й.** Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVIII ст. - К.: Наукова думка, 1986. - 363 с.

4. Цит. за: **Гуржій О. І.** Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII - XVIII ст.). - К.: Ін-т історії НАН України, 1994. - 179 с.

5. **Єрмолаєв В. М., Козаченко А. І.** Органи влади і управління Української держави (друга половина XVII - XVIII ст.). - Харків: Право, 2002. - 175 с.

6. Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького // **Слюсаренко А. Г., Томенко М. В.** Історія української конституції. - К.: Т-во «Знання», 1993. - с. 25-37.

7. **Бантыш-Каменский Д. Н.** История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. — К.: Час, 1993. — 656 с.

8. **Смолій В. А.** Українська козацька держава//УІЖ. - 1991. - № 4.- с.11.

9. Об учреждении в Глухове Малороссийской Коллегии и о назначении в оную присутствующим

бригадира Вельяминова: Именной, 16 мая 1722 г. // Полное собрание законов Российской империи. - Т. 6. - № 4010. - с. 681-684.

10. О сборе денежных и хлебных доходов в Малороссии, - о сборе с пчел, казанов, мельниц и табаку, - об отдаче на откуп оброчных статей, - о сборах Ратушских, - о сборах на гетмана, - о наказании оскорбителей Величества, - о зачислении в казаки неправильно укрепленных в подданство, - о составлении списков о числе казаков, - о решении всех дел Малороссийских особой Коллегии и об уничтожении разных незаконных и обременительных поборов: Именной, данный Малороссийской коллегии, 16 апреля 1723 г. // Полное собрание законов Российской империи. - Т. 7. - № 4196. - с. 48-50.

11. **Ригельман О. І.** Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. - К.: Либідь, 1994.- 768 с.

12. Державний архів Полтавської області. - Ф.222, оп.1, спр. 212.

13. **Коваленко О.** Павло Полуботок // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. - К.: Варта, 1995. - с. 499-524.

14. **Горобець В. М.** Малоросійська колегія та фінансова реформа на Україні-Гетьманщині (1722-1727) // Середньовічна Україна: Збірник наукових праць. - Вип.1. - К.: Наукова

думка, 1994.- с.133-150.

15. **Субтельний О.** Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. - К.: Либідь, 1994. - 240 с.

16. **Мордвінцев В. М.** Державні податки і повинності монастирських селян Лівобережної України в XVIII столітті. - К.: Знання, 1998. - 184 с.

17. **Соловьєв С. В.** Сочинения: В 18 кн. - Кн.Х.-Т.19-20. - М.: Мысль, 1993.-751 с.

18. Архів коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. - Т.2. - К., 2000. - 748 с.

19. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. - Т.1. - К.: Наукова думка, 2006. - 631 с.

20. Історія держави і права України: Академічний курс. — У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. - Т. 1. - К.: Ін Юре, 2000.

21. Прошение сотников Черниговского полка о казачьих обидях, поданное имп. Елизавете в 1744г. / Оттиск из Киевской Старины. Изд. В. Модзалевского. — К.: Тип. г. Т. Корчак-Новицкого, 1894. - с. 11-12.

22. **Лапшин С.** Характеристика української політики уряду імператриці Єлизавети Петрівни в 1741 - 1744 рр. // Український історичний збірник. - Вип.9. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. - с. 80.

23. **Миллер Г. Ф.** Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах. - М.: Университетская тип., 1848.

